

Magdalena Krysiak

Semantyka upamiętniania w języku polskim, niemieckim i hiszpańskim

Studia Europaea Gnesnensia 3, 9-21

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Krysiak
(Gniezno)

SEMANTYKA UPAMIĘTNIANIA W JĘZYKU POLSKIM, NIEMIECKIM I HISZPAŃSKIM

*Tantum scimus,
quantum memoria tenemus.
za Cyceronem*

Abstract

In the article, I attempt a slightly closer insight into the meaning of the word “commemorate” in Polish, German and Spanish in the hope of finding its semantic invariant. The principal aim is to answer the question which activities the verb *commemorate* is made to serve by the members of the three language communities when formulating utterances concerning the handing down of the memory to posterity.

Keywords

commemorate, commemoration, upamiętnienie, conmemorar, gedenken, Poland, Germany, Spain, collective memory

Już skromny przegląd literatury wyrosłej na niwie „badań nad pamięcią” (*memory studies*), a w szczególności pokłosa prac humanistów, zwraca uwagę na terminologizację, której zostało poddane słowo *pamięć*, przechodząc z języka potocznego do języka naukowego. W potocznym, jednostkowym rozumieniu wyraża ono zdolność do przyswajania, utrwalania i odtwarzania doznanych wrażeń, przeżyć, sądów¹, natomiast w wyżej wspomnianym piśmiennictwie interdyscyplinarnym oznacza to, jak i co różne grupy społeczne pamiętają². Wiele terminów powstaje tam poprzez opatrzenie rzeczownika *pamięć* różnymi przydawkami: zbiorowa, kulturowa, komunikatywna, historyczna, społeczna, narodowa etc. Zrozumienie tych terminów utrudnia nie tylko, daleka od potocznego myślenia, interpretacja *pamięci* w jej ponadjednostkowym wymiarze, ale także semantyczne przeładowanie (*semantic overload*)³ słowa *pamięć*.

Powyższe spostrzeżenia stały się zarzewiem refleksji nad jednym z derywatów słowa *pamięć* — czasownikiem *upamiętnić* i jego znaczeniem w języku polskim, niemieckim (*gedenken*) i hiszpańskim (*conmemorar*). By wskazać jedną z możliwych interpretacji tego pojęcia⁴ w kontekście „badań nad pamięcią”, warto za Janem Assmannem rozróżnić pomiędzy niesformalizowaną pamięcią świadków a zinstytucjonalizowanym pamiętaniem (pamięcią kulturową⁵). Ta pierwsza (pamięć komunikatywna⁶) wraz z odejściem świadków zanika lub na mocy wysiłków społecznych w konkretnych warunkach rozwoju kultury przechodzi w pamięć kulturową. Wydaje się, że upamiętnienie można umieścić na skrzyżowaniu wyżej wymienionych *modi memorandi*. Jest ono pewną

¹ S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka (red.), *Mały Słownik Języka Polskiego*, Warszawa, 1993, s. 532.

² Abstrahuję tu od problemów filozoficzno-metodologicznych ze stosowaniem pojęć psychologicznych — odnoszących się do poszczególnych ludzi — do całych zbiorowości, traktowanych „personifikacyjnie”.

³ Por.: K. Lee Klein, *On the Emergence of Memory in Historical Discourse*, [w:] *Representations* 69, 2000, s. 127–150 oraz W. Kansteiner, *Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, [w:] *History and Theory* 41, 2002, s. 179–197.

⁴ Idea, myśl lub konstrukt myślowy, za pomocą którego umysł ujmuje lub poznaje rzeczy, pojęcia pośredniczą między wyrazami a obiektami; J. Lyons, *Semantyka*, Warszawa 1894, s. 111.

⁵ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008.

⁶ Pojęcie Jana Assmanna: *das kommunikatives Gedächtnis* tłumaczone jest także jako pamięć komunikacyjna.

„zmaterializowaną”⁷ formą pamiętania, przekazywaną przez utrwalające formy komunikacji społecznej: pismo, rytuały, muzea, monumenty. Jest dążeniem do utrwalenia czegoś w taki sposób, by mogło zdobyć władzę nad myślą i wyobraźnią społeczeństwa, by mogło „panować” nad czasem i przestrzenią, stać się *aere perennius*.

Odkrywając znaczenie słów, które wydają się ekwiwalentami w różnych językach, trzeba uznać, że obnażają one odmienną rzeczywistość społeczną i nierzadko budzą odrębne skojarzenia. I tak *conmemorar*, *gedenken* i *upamiętnić* wydobywają na jaw różne związki między sposobem myślenia, historią i tradycją ich użytkowników. W Polsce, między innymi ze względu na powracający na przestrzeni wieków brak niezależności politycznej, słowo to odegrało pewną rolę we fragmentaryzacji obrazu przeszłości. Może się ono kojarzyć z nie zawsze subtelną grą polegającą na dozowaniu chwalebego i martyrologicznego pierwiastka tradycji historycznej⁸. W hiszpańskim *conmemorar* nadal żywym echem odbija się niedawny podział na dwie Hiszpanie (*dos Españas*)⁹ i tym samym na „dwie pamięci” — pamięć zwycięzców i pamięć pokonanych¹⁰, a same praktyki upamiętniania do pewnego stopnia regulowane są przez ustawodawstwo — *Ley de la memoria histórica*¹¹. Natomiast czasownik *gedenken* na niemieckiej stronie rządowej¹² stanowi trzon pogłębionej refleksji nad przeszłością i wzmoczonej pracy nad projektami miejsc pamięci (*Gedenkstättenförderung*), przywołując na myśl trud włożony przez to społeczeństwo w niełatwy rozrachunek z przeszłością (*die Vergangenheitbewältigung*¹³). Powyższe niuansy znaczeniowe wydają się jednak nieco ulotne, zależne od akcydentalnej asocjacji

⁷ Pierre Nora, który wprowadził pojęcie *lieux de mémoire* (miejsce pamięci) użył metafory „krystalizowania się” pamięci; P. Nora, *Les lieux de mémoire*, Paris 1997.

⁸ Por.: S.M. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki (red.), *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, Warszawa 2008.

⁹ Wiersz Antonia Machado, *Dos Españas*, [w:] P. Sawicki, *La España del Cambio: selección de textos periodísticos sobre la España actual*, Warszawa 1993, s. 11.

¹⁰J. Aróstegui, *Traumas colectivos y memorias generacionales: el caso de la Guerra Civil*, Madrid 2006, s. 59.

¹¹Prawo Pamięci Historycznej zostało zatwierdzone przez Kongres Deputowanych 31 października 2007 roku.

¹²<http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragterfuerKulturundMedien/AufarbeitungGedenken/Gedenkstaettenfoerderung/gedenkstaettenfoerderung.html> (odczyt z 22.11.2010 r.)

¹³Na ten temat zob.: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków 2009, s. 9.

— może i kilkupokoleniowej nawet, ale na pewno nie wielowiekowej — i nie wynikają ani z faktycznych ekstensji, ani z pełnego, etymologicznego znaczenia słowa *upamiętnić*.

By przyrzeć się, jak słowa te jawią się w poszczególnych językach, w swoim najbardziej potocznym rozumieniu, należałoby, o ile to możliwe, abstrahować od wyżej wspomnianych uwarunkowań historyczno-społecznych oraz od całego nasycenia terminologicznego słowa *pamięć*. Wiele można sobie obiecywać natomiast po interpretacji podstawy etymologicznej. Można w ten sposób odkryć, że źródłosłów tych słów zakotwiczony jest w polu semantycznym, którego centrum jest „myślenie”. Zarówno w słowie *upamiętnić*, jak i w *conmemorar* część podstawy słowotwórczej stanowi indoeuropejski pierwiastek **men*¹⁴ (umysł, myśleć), natomiast *gedenken*¹⁵, według słownika Braci Grimm¹⁶, to „wzmocniony” czasownik myśleć (*verstärktes denken*). W polskim słownie *upamiętnić* można wyróżnić człon **pa* (potem, później) oraz człon **mētʰ*¹⁷ (myśl), co podobnie jak w innych językach słowiańskich (staro-cerkiewno-słowiański: *pa-mētʰ*, czeski: *pa-měť*, rosyjski: *память*) tłumaczyć można jako „późniejsza myśl”. *Conmemorar* wywodzi się z łaciny (*commemorare*), gdzie *memor*¹⁸ to ten, który sobie przypomina, pomny+, a prefiks *com, con* akcentuje „pamiętanie wspólne”. Inni autorzy¹⁹ wywodzą etymologię tych słów od indoeuropejskiego rdzenia **smer* (pamiętać, wspominać, troszczyć się). Stąd greckie *martys* — ten, który pamięta, który ma wiedzę o czymś dzięki przypomnieniu i zarazem ten, który może o tym poświadczyć; w grece biblijnej *martyria* (od *martus*) występuje jako pamięć świadków²⁰.

¹⁴H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester, Ch.F. Salazar (ed.), Brill's New Pauly — Encyclopaedia of the Ancient World, Leiden–Boston 2006, s. 654.

¹⁵goc. *Gapagkjan*, następnie: *githenkian* — *githenkan* — *gadenchan*. Samo *denken* wywodzi się prawdopodobnie od indoeuropejskiego pierwiastka **teng-/tung* (uznawać za prawdziwe), źródło: http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Denken_%28Wortfeld%29.html (odczyt. 22.11.2010r.).

¹⁶J. Grimm, K. Weigand, R. Hildebrand (red.), Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm IV, Leipzig 1878, s. 1995.

¹⁷W. Boryś (red.), Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 2008, s. 490.

¹⁸J.T. Shipley (ed.), The Origins of English Words: A Discursive Dictionary of Indo-European Roots, Baltimore 1984, s. 549.

¹⁹G. Köbler, Indogermanisches Wörterbuch, 2000, dostęp: <http://www.koeblergerhard.de/idgwbhin.html>.

²⁰Np.: *Esesthe mou martyres* („Będziecie moimi świadkami”), Dz. Ap. 1,8.

Nie można jednak związać s wa *upamiętni c* jedynie z umysłem, na co wskazuje hiszpaŃskie s wo *recordar*²¹, pochodzące od  ac. *recordor* (wspomnie c, pamięta c), które w swoim rdzeniu ma cząstki: *re* (od nowa) i *cor, cordis*²² (serce). W sensie metaforycznym owo serce pojawia się także w j. angielskim: *learn by heart* i francuskim: *apprendre par coeur* (nauczy c się na pamię c). We włoskim pamięta się „przez serce” (*ricordare*), natomiast zapomina się „przez umysł” (*dimenticare*). Ta podwójna etymologia może wskazywa c na pamię c jako fenomen czysto wewnętrzny będcy wyrazem całej osobowości człowieka, a nie czynności automatycznie wykonywanej przez mózg. Pięknie ują  istotę pamiętniania w języku hiszpaŃskim José Ortega y Gasset: „Con una palabra de bellos contornos etimol gicos decimos que lo recordamos — esto es, que lo volvemos a pasar por el estuario de nuestro coraz n — Dante dir a per il lago del cor”²³, co w wolnym przekładzie oznacza: „Dzięki s wu umieszczonemu w pięknych ramach etymologicznych mówimy, że wspominamy — czyli przywołujemy coś, każemy czemu  powr ci c przez estuarium naszego serca — Dante powiedziałby: przez jezioro serca”.

Opcje walencyjne czasowników *upamiętni c*, *gedenken* i *conmemorar* ( aczliwo c wyrazowa, którą dopuszczają) pozwalają za o y c, że istnieje subiekt (*agens* — ten, kto upamiętnia) i obiekt upamiętnienia (kogo lub co się upamiętnia). Wydaje się, że są to składniki konieczne, by opisa  sytuację upamiętniania. Nic w sytuacji upamiętniania nie wymaga wskazania na to: z jakiej przyczyny?, gdzie?, kiedy?, w jakim celu? i w jaki sposób? się tego dokonuje, choć formy o znaczeniu przyczyny, miejsca, czasu, celu i sposobu są „przy czalne” do czasownika *upamiętni c* i wliczają się w jego gramatyczne możliwości r dzenia innymi formami. Obiekt upamiętnienia może mieć wymiar jednostkowy lub zbiorowy: niech przykładem będc  tu europejskie praktyki upamiętniania²⁴; do rewolucji francuskiej g wnym obiektem upamiętnienia by  władca reprezentujący organizację paŃstwową całego społeczeŃstwa, zgodnie ze s wami przypisywanymi Ludwikowi XIV — *L’ tat c’est moi*. Następnie, w rodzących się wspólnotach narodowych, pamię c na skutek róznych praktyk uległ de-

²¹J. Coromines, *Breve Diccionario Etimol gico de la Lengua Castellana*, Madrid 1973, s. 497.

²²H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester, Ch.F. Salazar (ed.), *Brill’s New Pauly*, s. 654.

²³J. Ortega y Gasset, Azor n: primores de lo vulgar, [w]: *El espectador*, II tom, dostęp: <http://blog.lengua-e.com/2007/etimologia-de-recordar/> (odczyt. 22.11.2010r.).

²⁴B. Szacka, *Czas przeszły, pamię c, mit*, Warszawa 2006, s. 147.

mokratyzacji²⁵. W wielu krajach po pierwszej wojnie światowej powstawały Groby Nieznanego Żołnierza²⁶, wokół których tworzone były zrytualizowane formy upamiętniania — płonące znicze, warty honorowe, składanie wieńców. Od lat 60. XX wieku zaobserwować można „prywatyzację pamięci”, zjawisko to ukazuje choćby waszyngtoński pomnik poległych w wojnie wietnamskiej z wypisanymi nazwiskami żołnierzy, który kontrastuje z anonimowością Grobu Nieznanego Żołnierza. „Nowe” obiekty upamiętnienia nie przekreślały każdorazowo starszych, jednak da się zaobserwować stopniowe dążenie do ich indywidualizacji. Obiektem upamiętnienia mogą być także wydarzenia; intuicja językowa rodzimych użytkowników²⁷ każe łączyć czasownik *upamiętnić* przede wszystkim z wydarzeniami tragicznymi, znajdującymi się niejako na drugim biegunie czasownika *świętować* (*celebrar, feiern*). Intuicja ta nie znajduje jednak odzwierciedlenia w języku; często upamiętnia się zwycięstwa (*gedenken an Sieg, commemorar victoria*), a także wydarzenia, które składają się na mity założycielskie narodów (*to commemorate the declaration of independence, commémorer le 14 juillet, la conmemoracion del descubrimiento de América el 12 de octubre*). Najczęściej są to wydarzenia doniosłe, jeśli posiadają charakter świętowania, to tylko pełnego powagi i zadumy (*acto solemne*), „ku pamięci” (*zum Gedenken, en comemoración*). Ze względu na subiekt upamiętnienia w najbardziej ogólny sposób wyróżnić można upamiętnienie prywatne i oficjalne. To drugie obiektem swoim czyni najczęściej jednostki jako nośniki pewnych funkcji społecznych²⁸ oraz wydarzenia o znaczeniu „służebnym” dla aktualnej sytuacji społeczno-politycznej. Upamiętnienie oficjalne ma charakter zbiorowy (ze względu na podmiot), natomiast upamiętnienie prywatne może mieć także wymiar jednostkowy.

W omawianych językach nie można zastosować czasownika *upamiętnić* bez jednoczesnego „uruchomienia” subiektu i obiektu upamiętnienia. Lyons zana-

²⁵Ibidem.

²⁶W przypadku Grobów Nieznanego Żołnierza obiektem upamiętnienia paradoksalnie nie była jednostka; ważniejsze było wskazanie na naród jako wspólnotę zjednoczoną wokół tego samego celu.

²⁷Na podstawie tekstów prasowych zawartych w Internecie i komentarzy na forach, między innymi: http://www.rfi.fr/lffr/articles/074/article_553.asp (odczyt z 21.11.2010 r.).

²⁸B. Szacka wspomina w swojej książce, że podczas pięćdziesiątych obchodów rocznic bitwy pod Monte Cassino i lądowania w Normandii uczestnicy bitew nie byli istotni dla organizatorów, podobno nawet zabrakło dla nich miejsc w hotelach zarezerwowanych dla prasy i reprezentacji państwowych, ich upamiętnianie odbywało się gdzieś obok, B. Szacka, *Czas przeszły*, s. 149.

czył, że w językach naturalnych znakomita część czasowników dwuwalentnych ma znaczenie kauzatywne²⁹ (wyraża celowe działanie agensa na obiekt w określonym celu). Wydawałoby się, że czynność celowa, jaką jest upamiętnienie (czyżby nie czegoś/kogoś pamiętnym), powinna być domeną jedynie osób. Istnieje jednak naturalna skłonność do utożsamiania przyczynowości z agentywnością³⁰, można na przykład w sposób równie naturalny powiedzieć w języku polskim i hiszpańskim: *Obelisk upamiętnia*, *Este obelisco conmemora*, nie znaczy to jednak, że to obelisk jest agensem upamiętnienia, jest on jedynie medium, instrumentem, będąc bezpośrednim skutkiem działania agensa — obelisk wytworzyło jego działanie. Gdy instrument występuje w funkcji podmiotu, można mówić o „awansie” wyrażenia instrumentalnego, który jest jednak zawsze odstępstwem od normalnego opisu sytuacji³¹. W języku niemieckim odnajdujemy stanowcze rozgraniczenie: przyimek *zu* wskazuje tutaj na celowość: *Obelisk zum Gedenken* (obelisk to jedynie nazwa narzędzia, za pomocą którego agens wykonuje czynność upamiętnienia), inne nośniki upamiętnienia w języku niemieckim to: *Gedenkminute* (minuta ciszy jako wyraz upamiętnienia), *Gedenktag* (dzień upamiętniający), *Gedenkfeier* (uroczystość upamiętniająca), *Gedenkmünze* (moneta wydawana, by coś upamiętnić), *Gedenkrede* (przemowa upamiętniająca), *Gedenkstätte* (miejsce upamiętnienia), *Gedenkstein*³² (kamień upamiętniający). Być może powszechną łączliwość narzędzia upamiętnienia z czasownikiem można tłumaczyć najogólniej faktem, że każda myśl potrzebuje medium, pewnego materialnego lub niematerialnego nośnika — znaku, by miała szansę być zakomunikowaną. Pamiętanie domaga się środków wyrazu (*expressis verbis*), by miało szansę stać się upamiętnieniem — możliwością przekazania czegoś do pamiętania zbiorowego³³. Ostatecznie chodzi o to, by o czymś lub o kimś myślano, by narzędzie upamiętnienia, dzięki któremu myślenie się aktualnie materializuje, samoczynnie opowiadało historię.

Uchwycenie semantycznych inwariantów słowa *upamiętnić*, *conmemorar* i *gedenken* wymaga jakiegoś *tertium comparationis*. Anna Wierzbicka, odwołu-

²⁹J. Lyons, *Semantyka*, Warszawa 1984, s. 107.

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*, s. 114.

³²Przykłady za słownikiem: Duden: Deutsches Universalwörterbuch, Mannheim 2007, s. 569.

³³Jednym z synonimów *conmemorar* w języku hiszpańskim jest *recordar publicamente* — pamiętać publicznie.

jąc się do Leibnizowskiej koncepcji alfabetu myśli ludzkiej, obdarzyła semantykę żmudnie tworzonym zestawem elementarnych jednostek semantycznych³⁴. Można je przypisać wszystkim językom naturalnym; są zrozumiałe bez potrzeby dalszych definicji, a ich kombinacje tworzą wszystkie pozostałe idee³⁵. Jest to raczej na razie hipoteza — przydatna o tyle, o ile pozwala porównywać słowa bez etnocentryzmu; pojęcia elementarne są kulturowo niezależne, zarówno gramatyka, jak i słownictwo zakorzenione jest w uniwersalnym *lingua mentalis*³⁶, choć trzeba przy tym uznać, że systemy semantyczne różnych języków są niepowtarzalne i uwarunkowane kulturowo.

Zakładając, że rozróżnienie między „ktoś” a „coś” jest najbardziej podstawową formą dokonywanej przez człowieka kategoryzacji, i punktem wyjścia czyniąc predykat mentalny *myśleć*, można podjąć następującą próbę zdefiniowania czasownika *upamiętnić* — Ktoś (X) może myśleć coś takiego: Y zrobił wcześniej coś dobrego albo zdarzyło się coś dobrego, złego w jakimś miejscu. (Biorąc pod uwagę wcześniejsze spostrzeżenia, można przyjąć, że niezbędna jest materializacja myśli skierowanej w przeszłość): X chce, żeby inni ludzie czuli i myśleli, to samo, co on, dlatego X robi coś (Z), żeby inni ludzie tak czuli i myśleli. (Skoro upamiętnianie jest czynnością zasadniczo skierowaną ku przyszłości, można dodać): Ponieważ Z istnieje, inni ludzie potem też będą myśleć o Y/ o tym, co się zdarzyło. Niestety, przymus kompromisu sprawił, że definicja ta, choć zdaje się opisywać pewien inwariant upamiętniania w trzech językach, jest zbyt szeroka. By usunąć dwuznaczności, trzeba by domagać się poskąpionych w systemie *lingua mentalis* wyrażań.

Dotychczas zarysowane zostały głównie podobieństwa między czasownikami *upamiętnić*, *conmemorar* i *gedenken*, bliższego rozpatrzenia wymagają jeszcze występujące między nimi różnice. Schemat polskiego *upamiętnić* wy-

³⁴ Anna Wierzbicka wymienia między innymi następujące elementy: nominalne (ja, ty, to, ktoś/osoba, coś/rzecz, ludzie), określniki (to, ten sam, inny), kwantyfikatory (jeden, dwa, niektóre, dużo, mało, wszyscy), określniki cech (dobry, zły, mały, duży). Zestaw możliwych predykatów obejmuje: predykaty mentalne (myśleć, chcieć, wiedzieć, czuć, widzieć, słyszeć), mowę (mówić, słowo, prawdziwy), działanie (robić, dziać się/zdarzyć się, ruszać się), istnienie i własność (być, mieć), życie i śmierć (żyć, żywy, umrzeć), podobieństwo (taki jak), czas (kiedy, teraz, po, przed, długo, krótko), przestrzeń (gdzie/miejsce, tutaj, pod, nad, daleko, blisko), pojęcia logiczne (nie, może, ponieważ, jeżeli..., to, gdyby, toby), intensyfikatory (bardzo, więcej).

³⁵ A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki — różne kultury*, Warszawa 2007, s. 54.

³⁶ Ibidem, s. 270.

gląda następująco: (*u-* i *pamiętny*)³⁷, prefiks *u-* w czasownikach odprzymiotnikowych wyraża najczęściej, między innymi, działanie metodyczne celowego agensa, podkreślając kauzatywność³⁸. Chodzi o to, by obiekt czynności nabrał cech określanych przez wyraz podstawowy — powodować, by coś stało się pamiętne (by inni „mieli to w pamięci”³⁹) najczęściej przy pomocy jakiegoś materialnego lub niematerialnego znaku. Możliwa jest tu forma niedokonana czasownika: *upamiętniać*. Zmienia to perspektywę, z której ogląda się czynność (akcent przesunięty jest na trwanie), nie zmienia jednak znaczenia denotacyjnego⁴⁰. Niemieckie *gedenken* i hiszpańskie *conmemorar* nie dysponują wyraźnym rozgraniczeniem aspektu dokonanego i niedokonanego, ale rekompensują sobie ten niedostatek bogactwem czasów gramatycznych, za pomocą których można wyrazić oba podstawowe aspekty⁴¹. Tak natomiast wygląda otoczenie słowotwórcze *upamiętnić*: pamiętanie, przypominanie, pamięć, pamiętliwy, pamięciowy, pamiątka (dziś przedmiot, w staropolskim *pamięć*, zdrobnienie analogicznie do: pięć — piątka, pieczęć — pieczętka), pamiętny, pomny, pomnieć+ (do niedawna używane), pomnik (od imiesłowu pomny), zapamiętać, zapamiętać się, opamiętać się, pamiętnik (spisane wspomnienia, zapiski dla pamięci, dawniej człowiek, który wiele pamięta, świadek dawnych zdarzeń). Wiele

³⁷H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* 44, Poznań 2003, s. 189.

³⁸R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1999, s. 550.

³⁹W językach polskim, niemieckim i hiszpańskim upamiętnienie zakłada *pamięć* i *wspomnienie*, hiszp. *memoria* i *recuerdo*, niem. *Gedächtnis* i *Erinnerung*, które wydają się zbliżone do Arystotelesowskich *mneme* i *anamnesis* (*De memoria et reminiscencia*), przy czym *anamnesis* polega na aktywnym poszukiwaniu — przypominaniu, podczas gdy *mneme* jest pamięcią bierną. Nie można tego rozróżnienia zrobić na poziomie czasowników; w języku niemieckim jeden czasownik *sich erinnern* znaczy pamiętać i wspominać, podobnie w hiszpańskim (*recordar/acordarse de*). W polskim i angielskim mamy do dyspozycji dwa czasowniki: wspominać i pamiętać (*to recall, to remember*). Odpowiednikiem polskiego *pamiętać* mogłoby być: *im Gedächtnis haben, tener en memoria* (ang. *bear in mind* — mieć w pamięci).

⁴⁰*Upamiętniać* jest sufiksalnym derywatem *upamiętnić*, jest to forma fleksyjna jednego leksemu, w związku z tym nie występuje zmiana znaczenia, w przeciwieństwie do form prefiksalnych, gdzie oprócz zmiany formy, występuje zmiana znaczenia, np. robić — przerobić. R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka*, s. 84.

⁴¹Można zakładać, że prefiks *ge-* wskazuje na aspekt perfektywny w języku niemieckim, nie ma jednak co do tego zgody wśród językoznawców, zob.: B.R. Maylor, *Lexical Template Morphology: Change of State and the Verbal Prefixes in German*, *Studies in Language Companion Series*, Amsterdam 2002.

słów z tej rodziny zmieniło już znaczenie lub „odeszło w niepamięć”, jak pisze Jerzy Bralczyk: „Pomnikami pomnimy o przeszłości i choć nie jesteśmy już pamiętnikami, wciąż je czytamy i piszemy”⁴². („Żyją jeszcze pamiętnicy którzy, iż tak było, zeznają”⁴³). Zwrotność polskiego czasownika *upamiętnić* zezwala na zastosowanie go w konstrukcjach niedopuszczalnych w innych językach⁴⁴. *Upamiętnić się* w języku niemieckim oddamy jako *sich verewigen* (uwiecznić się) albo *sich unvergesslich machen* (uczynić się niezapomnianym) — *Upamiętnił* swoje rządy przez wiele pięknych czynów — *Er machte seine Regierung durch eine reihe von schönen Taten unvergesslich*.

Niemieckie *gedenken*⁴⁵ (*ge* + *denken*) należy do rozległej rodziny słowotwórczej czasownika *denken*: *das Andenken* (pamiątka), *bedenken* (rozmyślać), *das Denkmal* (pomnik), *das Gedächtnis* (pamięć), *der Gedanke* (myśl), *Gedenkemein* (osoby, które przy pożegnaniu wybierają to słowo, najpewniej zakładają, że w tym życiu już się nie zobaczą). Do tej rodziny należą również narzędzia i sposoby upamiętniania: *Gedenkfeier*, *Gedenkmarke*, *Gedenkminute*, *Gedenkrede* itd. Słownik Braci Grimm⁴⁶ podaje, że *gedenken* w staroniemieckim znaczeniowo zbliżone było do dzisiejszego *denken*: np.: Kartezjańskie *Cogito, ergo sum* Gottsched, niemiecki pisarz XVIII-wieczny, tłumaczył, używając czasownika *gedenken* (*Ich gedenke, darum bin ich vorhanden*). *Denken* opatrzone prefiksem *ge-* pojawiało się także u mistrza Eckharta i Kanta. Marcin Luter używał go, mówiąc o „rozmyślaniu o męce Chrystusa” (*das Leiden Christi gedenken*), używa się tego zwrotu do dziś w języku niemieckim. Pomimo że *gedenken* na przestrzeni czasów zawęziło się znaczeniowo do *sich erinnern* (wspominać, przypominać), to nigdy nie utraciło silnej więzi z *denken*. Do dziś łączy je wspólny imiesłów: *gedacht* (pomyślany). Można powiedzieć, że jest to bardziej ożywione (*lebhafteres*) i bardziej „duratywne” myślenie (*dauerndes denken*) skierowane w stronę przeszłości (*zurück denken*), przeżywanie czegoś w pamięci. Czasow-

⁴²J. Bralczyk, Pamięć, pomnik, pamiętnik, Wiedza i Życie 6, 2009, s. 21.

⁴³M. Kromer, O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych polskich, 1555 r., przekład polski M. Błażewskiego z 1611 r.

⁴⁴Hiszpańskie *upamiętnić* — *conmemorar* to również czasownik zwrotny, lecz jego zwrotność np. *Hoy se conmemora* można oddać naturalniej jako: Dziś się świętuje. W języku polskim występuje ponadto pozorna zwrotność, nie zawsze przechodnia, np.: Rok upamiętnił się wieloma katastrofami.

⁴⁵W języku niemieckim funkcjonuje także *gedenken* znaczące zamierzać, obmyślać: *Was gedenkst du damit anzufangen? Co zamierzasz z tym zrobić?*

⁴⁶J. Grimm, K. Weigand, R. Hildebrand (red.), Deutsches Wörterbuch, s. 1995.

nik *gedenken* związany z przywoływaniem myśli, obrazów i wyobrażeń może mieć wymiar nie tylko czasowy, ale i przestrzenny, na przykład *heim gedenken* — w języku polskim: przenosić się myślami do domu. Może być użyty także jako pogróżka: *Du sollst an mich gedenken!* (Popamiętasz mnie!).

Hiszpańskie *conmemorar*, na mocy prefiksu *con-* zarówno w łacińskim pierwowzorze (*commemorare*), jak i w jego francuskim i angielskim odwzorowaniu (*commémorer*, *commemorate*) można wyłożyć jako wspólne przywoływanie wspomnień (*recordar juntos* — pamiętać wspólnie; *rappeler quelque chose à la mémoire collective* — przywołać coś do pamięci zbiorowej; *to call to remembrance*). W klasycznej łacinie *commemorare* oznacza przywołać na pamięć, przypominać, wzmiankować ustnie lub na piśmie, pojawia się także w znaczeniu sławić, wychwalać (zwłaszcza w mowie pogrzebowej); tak posłużył się tym słowem Ciceron: „Coditie commemorabam te unum [...] mihi fuisse as sensorem” (Cic. Epist. 6.21,1)⁴⁷. Jednym ze znaczeń *commemorare* było utrwalanie czegoś w pamięci potomnych. Łacina kościelna⁴⁸ umieszcza to słowo w ramach rytuału, pamiątki, celebracji (doroczny obchód pamiątkowy, uczczenie pamięci, doroczne wspomnienie o świętym w liturgii dnia, a także liturgiczne wspomnienie zmarłych w Dzień Zaduszny: *Commemoratio Sollemnis Omnium Fidelium Defunctorum*). Tak oto przedstawiają się niektóre współczesne derywaty *conmemorar*: *conmemorable* (godny upamiętnienia), *conmemoración* (akt lub rezultat upamiętniania), *conmemorativo* (narzędzie służące do upamiętnienia). Nawet jeśli uzupełni się ten zbiór derywatami słowa *pamięć* (*memoria*), nadal jest to otoczenie słowotwórcze dużo mniej różnorodne znaczeniowo w porównaniu z jego polskim lub niemieckim odpowiednikiem. Przy czym w języku hiszpańskim (i innych językach romańskich) dużo naturalniej łączy się to pojęcie z wydarzeniami niż z osobami; (jeśli z osobami, to najczęściej w kontekście „utrzymania żywej pamięci” o jej narodzinach lub śmierci: *El 23 de abril se conmemora la muerte de Cervantes* — Śmierć Cervantesa upamiętnia się (świętuje się) 23 marca). Tymczasem w języku polskim i niemieckim *upamiętnić* i *gedenken* dużo swobodniej wiążą się z samą osobą: W Paryżu upamiętnieniem Adama Mickiewicza zajął się specjalny komitet, *Die Symphonie entstand in Gedenken an Goethe* — symfonia powstała, by upamiętnić Goethego.

⁴⁷ M. Plezia, Słownik łacińsko-polski, Warszawa 1998, s. 594–595.

⁴⁸ A. Jugan, Słownik kościelny łacińsko-polski, wyd. II zmienione i uzupełnione, Poznań–Warszawa–Lublin 1958, s. 124.

Można zatem uznać, że czasowniki *upamiętnić*, *conmemorar* i *gedenken*, mimo że „zakiełkowały” na polu semantycznym, którego centrum jest *myślenie*, odsłaniają podobny rdzeń słowotwórczy, a ich opcje walencyjne zezwalają na przyłączanie niemal jednakich form, to w ustach Polaka, Hiszpana i Niemca służą wyrażaniu nieco odmiennych czynności.

Polak, gdy chce upamiętnienia, ma zamiar swoim czynem wynieść coś do rangi godnego pamięci i czci; odtąd będzie można w świadomy i prawie kontrolowany sposób przywoływać wspomnienia o tym (ang. *re-call*, *re-present*). Przeciwnieństwem tej czynności byłaby sytuacja opisana przez G. Orwella w „Roku 1984”: ktoś staje się niegodnym pamięci („*a non-person*”) i wszystkie dowody na jego istnienie są zniszczone.

Niemiec może odczytać upamiętnienie jako wezwanie do rozmyślenia, zadumy i osobistej refleksji (choćby nad grobem bliskiej osoby), czego nie przewiduje znaczenie odpowiedników tego słowa u Hiszpanów i Polaków. *Gedenken* zbliża się być może do zapoznanego we współczesnym języku polskim, a obecnym w staropolskim, byciu świadomym, pomnym czegoś: „Pamięcien bądź wszem obietam twojim” (Psałterz Floriański). Słowo *gedenken* ma w sobie niewiele z aktu sprawczego czynienia czegoś pamiętnym. Zadowala się natomiast w dużej mierze odzwierciedlaniem statycznego acz głębokiego procesu rozpamiętywania.

Hiszpan, chcący wydobyć ze słowa *conmemorar* wszystkie odcienie znaczeniowe, będzie upamiętniał zbiorowo i uroczyście, wręcz świątecznie. Nie może wyrzec się upamiętnienia wzniosłego, pełnego czci i najczęściej — choć niekoniecznie — zrytualizowanego. By przybliżyć Niemcom uczucia Hiszpanów, którzy słyszą słowo *conmemorar*, trzeba by *gedenken* opatrzyć określeniem *feierlich* (świętecznie). Polakom należałoby najpewniej powiedzieć, że Hiszpanie nie tyle czynią coś *pamiętnym*, co świętują *pamięć* czegoś. Język czeski doskonale oddaje ideę „słowiańskiego upamiętnienia”, gdyż *upamiętnić* to w języku czeskim: *uctít památku*.

Jednak synonimy i pola znaczeniowe tych słów w części pokrywają się, co jest rękojmią wspólnego przypominania, wspomnienia, pamiętania i utrwalania w pamięci potomnych w trzech omawianych wspólnotach językowych. Dopóki *gedenken*, *upamiętnić* i *conmemorar* będą dystrybucyjnie zamienne w tych językach, mimo omawianych w niniejszym tekście niuansów znaczeniowych, dopóty można żywić nadzieję na skuteczne oddalenie zbiorowego *extinctio memoriae*. Różnice — choć drobne — jednak na razie pozostają i nie mogą nie oddziaływać zarówno na semantykę, jak i na pragmatykę upamiętnienia.

Magdalena Krysiak

**SEMANTICS OF COMMEMORATION IN POLISH,
GERMAN AND SPANISH**

Summary

The article makes an attempt to analyze the meaning of the word *commemorate* in Polish (*upamiętnić*), German (*gedenken*) and Spanish (*conmemorar*). With the prior assumption that words which seem equivalent in various languages, and therefore most often expose different reality and evoke dissimilar associations, the words are analysed in the fashion in which they appear in the language, in the most colloquial understanding, regardless of the socio-historical conditioning. The chief method applied was etymological analysis, the scrutiny of word formation families of these verbs, the analysis of their syntactic and morphological capacities and search for the semantic invariant of *commemoration* in Polish, German and Spanish. The ultimate aim was the answer to the question whether, despite certain meaning, related nuances, these verbs are distributionally interchangeable in Polish, Spanish and German.